

ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКИХ ЦІННОСТЕЙ СТАРШОКЛАСНИКІВ ЯК КАТЕГОРІЙНО-ПОНЯТІЙНА ПРОБЛЕМА

У статті представлений категорійний аналіз проблеми формування громадянських цінностей старшокласників; детально окреслені категорії: "громадянське виховання", "громадянська освіта", "громадянськість".

Неодмінною передумовою і водночас чинником прогресивних суспільних перетворень є зміни у способі громадянського мислення школярів. Будівництво держави, забезпечення конституційного порядку, стабільності й безпеки, встановлення демократичного, правового ладу - усе це має супроводжуватися формуванням відповідного стану політичної свідомості, громадянської культури, орієнтації у категоріях та поняттях громадянського суспільства.

Дослідження проблеми громадянських цінностей у контексті науково-педагогічного категорійно-понятійного поля стало предметом дослідження для багатьох науковців (М.Й. Боришевського, О.І. Вишневського, Н.І. Косаревої, Л.В. Крицької, І.В. Лебідь, М. Мельникової, П.В. Онищука, Р.Р. Петронговського, В.А. Поплужного, Ю.Д. Руденка, Б.М. Ступарика, О.В. Сухомлинської, М.В. Триняк, Б.Г. Чижевського, М.М. Шимановського та ін.) [1;2;6]. Проте, як влучно зауважила академік О.В. Сухомлинська, нерозробленість сучасного термінологічного поля багатьох галузей педагогіки пояснюється передусім різними підходами авторів до тлумачення процесів, які визначаються певними категоріями, а також почасти суперечливістю складових тієї чи іншої дефініції [2:4].

Метою нашого дослідження є виявлення таких підходів та спроба окреслення категорії громадянських цінностей, виходячи з теорії та практики навчально-виховного процесу в загальноосвітній школі.

Категорійно-понятійний апарат нашого дослідження можна представити у двох контекстах.

1. У вузькому контексті до нього можна віднести лише дві домінуючі категорії – "цінності" та "громадянськість".

2. У широкому контексті апарат дослідження буде представлений групами понять, які на різному рівні можуть бути корисними для здійснення мети нашого дослідження. Тому у широкому розумінні категорійно-понятійний апарат знову ж таки розпадається на такі складові:

А. Група споріднених понять передусім представлена такими категоріями, як "громадянська освіта", "громадянське виховання", "громадянський розвиток", "громадянське суспільство", "громадянська культура", "громадянство" тощо.

Б. Група загальносоціальних понять вміщує поняття "суспільство", "державна", "демократія", "соціум", "соціальна ієрархія", "правова держава" тощо.

В. Група філософських категорій дослідження передусім представлена такими: "свобода і необхідність", "діалектика взаємозв'язку", "закон", "аксіологія", "буття", "кількість та якість", "парадигма" тощо.

Г. Група інструментальних категорій обслуговує експериментальну частину дослідження, і туди можна включити: "експеримент", "критерій", "похибка", "верифікація", "валідність", "опитування", "респондент", "інтерв'ю" тощо.

Д. Група психолого-педагогічних та соціально-педагогічних категорій містить серед найважливіших, такі: "навчання", "виховання", "розвиток", "емоції", "почуття", "соціалізація", "соціальна компетентність", "свідомість", "мотивація" тощо.

Ж. Група похідних категорій, а саме: процес формування громадянських цінностей, розвиток громадянських цінностей, сутність громадянських цінностей, набір громадянських цінностей, рівень сформованості громадянських цінностей, мета формування громадянських цінностей, результат сформованості громадянських цінностей тощо. Зауважимо, що всі названі категорії не тотожні, різнорівневі, різносутнісні і відображають різні сторони складного явища формування громадянських цінностей.

Вагомими для нашого дослідження стали категорії "громадянство" та "громадянське суспільство". Громадянство означає не тільки належність, а й інституційні гарантії прилучення і включення до спільних практик, у яких відтворюються взаємно шановані й визнані форми життя й властиві їм права, відповідальність, обов'язки та соціальний престиж. І, нарешті, з комунікативної перспективи громадянство сприймається як вільно прийнятний обов'язок говорити, слухати, чути і розуміти, тобто як співтовариство інтерпретаторів не з примусу.

У контексті викладених вище теоретичних перспектив соціалізацію у громадянському суспільстві доречно визначити, по-перше, як індивідуальні й колективні практики включення або виключення з "порядку влади" й локалізації (закріплення) в ньому, тобто включення або виключення з конституційного цілого, явленого державою; і, по - друге, як усталену комунікацію по приводу визнання прав, свобод і обов'язків у організації та підтриманні національно-культурних форм життя, спільним простором для яких є публічна сфера. Громадянство за сучасних умов стає метою і наслідком такої соціалізації.

З поняттям громадянства безпосередньо пов'язане поняття "громадянської культури". Це – ставлення індивідів до інституцій держави та настанов впади, їхня законслухняність та критична вимогливість. Культура громадянськості, на відміну від культури політичної, належить до сфери взаємодії населення, з одного боку, та влади – з іншого, а не до сфери протистояння окремих верств одна з одною. Вона характеризується сприйманням влади не як предмета боротьби завоювання, а як об'єкта впливу щодо захисту інтересів та прав громадян" [3: 1].

Ще однією важливою категорією дослідження є поняття "громадянського суспільства". Саме поняття ввів свого часу Г. Гегель. Громадянське суспільство – це сукупність неполітичних відносин, що істотно розвинулись в процесі спільної діяльності людей. Діалектика взаємин держави і громадянського суспільства визначається

тим, що не держава визначає і зумовлює сутність громадянського суспільства, а навпаки – громадянське суспільство визначає і зумовлює діяльність держави.

Громадянське суспільство - суспільство з розвинутими економічними, культурними, правовими і політичними відносинами між його членами; воно є незалежним від держави але взаємодіє з нею. Це суспільство громадян високого соціального, економічного, політичного, культурного й морального статусу, які спільно з державою створюють розвинуті правові відносини. Реальність громадянського суспільства визначається співвідношенням ідеалу, ідеального проекту і реального стану суспільства, яке здійснює такий проект. Це, по суті, перманентний процес вдосконалення суспільства, влади, політики і людини, який охоплює всі без винятку аспекти життя, так само як процеси досягнення свободи, рівності, справедливості та інших соціальних, політичних, моральних і культурних цінностей.

Вихідна ідея громадянського суспільства - перетворення колективності, організованої за законами природи спільного життя людей в суспільстві, і розвиток людини, що вийшла зі світу загальної ворожнечі, необмеженої свободи, в громадянина цього суспільства. Цивілізоване і гуманізоване, таке суспільство стає спроможним сформувати особистість громадянина нового типу, який в свою чергу створює нове громадянське суспільство. Силою, яка формує і зв'язує ці дві категорії (колектив та особистість), було визначено владу держави, що також трансформувалась у владу нового сучасного типу. Таким чином, громадянське суспільство формується завдяки взаємодії трьох висхідних - колектив, індивід, влада [4].

Звернемося тепер до категорій дослідження у вузькому їх контексті: "цінності" та "громадянськість". "Цінності" – категорія, що широко використовується у філософській та соціологічній літературі для окреслення людського соціального і культурного значення певних явищ дійсності. Способи і критерії, на базі яких здійснюється сама процедура оцінювання відповідних явищ, закріплюється у суспільній свідомості як "суб'єктні цінності", – вважають автори енциклопедичних статей [5:491]. Безумовно, громадянські цінності належать саме до цієї групи цінностей. Кожна історично конкретна суспільна форма характеризується специфічним набором та ієрархією цінностей, система яких виступає як найвищого рівня соціальний регулятор. Засвоєння цінностей на рівні особистості (інтерналізація цінностей) складає основу формування особистості і підтримання норм суспільства.

Сучасні цінності - це проблема загальної значущості. Процес державотворення в Україні висуває на перший план такі спільні для всіх ідеологічні цінності, як патріотизм і громадянськість та їх відображення у свідомості, світогляді, поведінці. Треба відзначити, що цінності розглядаються передусім як категорія моралі в найширшому її розумінні. Тому у науковій літературі поряд з категорією "цінності" ми зустрічаємо також "вартості", "чесноти", які в межах нашого дослідження приймаємо як тотожні.

Існує три підходи до самого визначення поняття "цінності": як до *соціальної* проблеми (Т. Бутківська, А. Капська); як до *психологічної* проблеми (І. Бех, Т. Яценко, М. Боришевський, В. Лисенко, Г. Ващенко); як до *педагогічної* проблеми (П. Ігнатенко, О. Вишневський, В. Струманський, Б. Кобзар, В. Кострів). Категорія "громадянське виховання" безпосередньо співвідноситься з об'єктом і предметом нашого дослідження, хоча й знаходиться в іншій групі категорій і представлена передусім у "Концепції громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності", який складається з дев'яти розділів. В п'ятому розділі "Зміст громадянського виховання" визначено, що "виховання громадянина має бути спрямованим, передусім, на розвиток патріотизму - любові до свого народу, до України..." [4:1]. На це досить критично зреагував професор Омелян Вишневський. Зокрема, він зазначив: "Цінності національні, патріотичні не залежать від соціального устрою в державі. Він може бути тоталітарним чи демократичним, подобатись людині чи ні, але Батьківщина для неї завжди буде Батьківщиною. Вершиною в ієрархії національних цінностей є національна ідея, яку визнають всі громадяни, що свідомо обрали своє громадянство" [7: 24].

Визначення поняття "громадянськість" знаходимо в Концепції громадянської освіти в Україні. Громадянськість - духовно-моральна цінність, світоглядно-психологічна характеристика людини, зумовлена її державною самоідентифікацією, усвідомленням належності до конкретної країни. З цим пов'язане більш чи менш лояльне ставлення людини до встановлення у державі порядків, законів, інституцій влади, почуття власної гідності, знання й поваги до прав людини, чеснот громадянського суспільства, готовність та вміння дотримуватись власних прав та обов'язків.

Процес формування громадянськості проходить під впливом різноманітних засобів. У Житомирському обласному педагогічному ліцеї, зокрема, провідне місце належить змістовому арсеналу навчальних дисциплін і предметів, які передбачені затвердженим і творчо проаналізованим планом діяльності учбового закладу. Тому сама постановка й наповнення всього навчально-виховного процесу, організація пізнавальної діяльності майбутніх учителів, вихователів є критерієм і показником громадянського ставлення до підготовки ліцеїстів.

Громадянська освіта має дати учням відповідні політичні, правові, економічні, соціально-психологічні та культурологічні знання, прищепити практичні навички взаємодії особи з державою та суспільством, виховати громадянську свідомість. Громадянська освіта має виходити з принципів безперервності та наступності, системності, міждисциплінарності, зв'язку з практичним життям, відкритості і співпраці школи з іншими суб'єктами учнівської соціалізації, ідеологічної нейтральності та інтеркультурності.

Громадянська освіта базується на тих же загальнопедагогічних і дидактичних *принципах*, що й освіта в цілому. Проте, основними для неї на даному етапі є: гуманізм, демократичність; зв'язок з практичною діяльністю; зорієнтованість на позитивні соціальні дії; наступність і безперервність; міждисциплінарність; культуровідповідність; полікультурність; плюралізм.

При формуванні змісту громадянської освіти необхідно дотримуватись таких *підходів*: особистісно-зорієнтованого, діяльнісного, конкретно-історичного.

Як процес впровадження системи знань про людину і суспільство, громадянська освіта в школі може здійснюватись у чотирьох *формах*: як навчальний предмет; як міжпредметна форма діяльності в рамках освітянського простору; як організація позакласної та позашкільної діяльності (виховання); як організація шкільного життя, що сприяє демократичній поведінці [8].

Відповідно до завдань і функцій громадянської освіти та особливостей її реалізації в Україні, вона повинна спиратися на такі важливі *принципи*: гуманізм, тобто зорієнтованість на людину, її потреби, інтереси та загальнолюдські цінності; міждисциплінарність, тобто поєднання та синтез знань різних дисциплін - філософії, соціології, права, економіки, політології, історії, країнознавства, етики, літератури та ін.; безперервність, тобто створення системи громадянської освіти, яка б охоплювала шкільну та університетську молодь, а також широкі верстви населення; плюралізм, тобто усвідомлення та визнання політичної, ідеологічної, світоглядної та культурної різноманітності світу, українського суспільства, виховання толерантності та поваги до інших поглядів.

Розглянувши вище вказані категорії і поняття, ми підійшли до категорійно-понятійного аналізу центрального поняття дослідження – "громадянські цінності". Враховуючи двоскладовість цього словосполучення і тлумачення категорій "цінності" та "громадянськість" різними авторами та науковими теоріями, ми дійшли висновку, що "**громадянські цінності**" – це способи і критерії, на базі яких здійснюється процедура оцінювання суспільних явищ, що закріплюється у суспільній свідомості у вигляді таких структурних компонентів: соціальної надії, соціальної впевненості, громадянської мужності, громадянської самоповаги, громадянської самооцінки та громадянської довіри.

*****

1. Цінності освіти і виховання: Наук.-метод.зб. /За заг.ред. Сухомлинської О.В. – К, 1997. – 456с.
2. Сухомлинська О.В. Историко-педагогичний процес: нові підходи до загальних проблем. – К.: АПН, 2003. – 68с.
3. Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності // Освіта. – 9 вересня. – 2000.
4. http://www.ug.ru/ug_pril/gv/96/45/g3_1.htm
5. Большая Советская Энциклопедия. – Т.28. – М, 1978. – С.491.
6. Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності // Освіта. – 9 вересня. – 2000.
7. Вишневський О. Громадянське виховання: благо чи небезпека? //Освіта України. - № 45. - 2000.
8. Вдовичин І.Я., Ржевська Н.Ф., Угрин Л.Я., Шурко О.Б. Концепція навчального посібника з громадянської освіти (громадянознавства) "Я - ГРОМАДЯНИН" <http://www.ngoukraine.kiev.ua>
9. Уайт П. Громадянські чесноти і шкільна освіта: виховання громадян демократичного суспільства. – К: Вища школа, 2002. – 118с.

Матеріал надійшов до редакції 26.01.2004 р.

Коренная Л.В. Формирование гражданских ценностей старшеклассников как категориально-понятийная проблема.

В статье представлен категориальный анализ проблемы формирования гражданских ценностей старшеклассников; детально определены категории: "гражданское воспитание", "гражданское образование", "гражданственность".

Korinna L.V. Civil Values' Formation of Senior-Formers as a Categorially-Conceptual Problem.

The article deals with the category analysis of the problem of civil values' formation of senior-formers and singles out the categories as "civil upbringing", "civil education" and "civic responsibility".